

การยืนยันพระเชตวันมหาวิหารผ่านหลักฐานทางโบราณคดี An Identify Jetavana Monastery in the views of Archeological Evidences

พระครูศรีพุทธิบัณฑิต¹

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ขอนแก่น, ประเทศไทย

Phrakhrusriphuthibundit¹

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Khon Kaen, Thailand

✉: limcukk@gmail.com

(Author Corresponding Email)

Received: 19 March 2025; Revised: 23 May 2025; Accepted: 27 May 2025

© The Author(s) 2025

บทคัดย่อ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (Lord Buddha) เมื่อได้ตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว ได้เสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์ในสถานที่ต่างๆ จากนครเล็กไปสู่ครใหญ่ จากประชาชนธรรมดาจนถึงพระราชอาคันตุกะผู้ปกครองแว่นแคว้น ทำให้มีศรัทธาในพระรัตนตรัยหันมานับถือคำสอนของพระองค์ซึ่งเราเรียกว่า พุทธศาสนานั้นมีมากมายจบจบจนวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ จึงเสด็จปรินิพพานที่นครกุสินารา (Kusinara) ด้วยพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ในระหว่างที่พระพุทธองค์เดินทางโปรดเวไนยสัตว์นั้น ในช่วงแรกๆ ได้ประทับอยู่ในสถานที่ต่างๆ เช่น ต้นร่มไม้ใต้ชะง่อนผา ได้เรือนยอด ถ้ำธรรมชาติ และที่มุงบังอื่นๆ ต่อมาพระเจ้าพิมพิสาร (King Bimbisara) ได้ฟังธรรมจนบรรลุพระโสดาบันจึงน้อมถวายเวฬุวัน (Veluvana Monastery) หรือสวนป่าไผ่ให้เป็นที่ประทับ แล้วน้อมถวายเป็นสังฆารามแห่งแรก นับตั้งแต่นั้นมา ก็ได้มีกษัตริย์ พ่อค้า คหบดี ประชาชนผู้ศรัทธาในพุทธศาสนาได้น้อมถวายอารามกระจายตามเมืองต่างๆ เป็นจำนวนมากเพื่อรับหมู่สงฆ์ที่เพิ่มมากขึ้น ในบรรดาสังฆารามที่จำพรรษาของพระพุทธองค์นั้น พระเชตวันมหาวิหาร (Jetavana Monastery) นครศร้าวาสตี หรือ สรวัดถินว่าสำคัญที่สุด เพราะเป็นที่ประทับจำพรรษานานถึง ๑๙ พรรษา

คำสำคัญ พระเชตวัน, นครศร้าวาสตี, โบราณคดี

Abstract

After attaining Enlightenment under the Bodhi tree, the Lord Buddha traveled to various places to guide sentient beings, from small towns to large cities, and from ordinary people to kings who ruled over territories. This inspired many to develop faith in the Triple Gem and turn to the teachings of the Buddha, which we now call Buddhism, a faith that spread extensively until the final moment of his life, when he passed into Parinirvana at Kusinara at the age of 80. During the early period of his journey to guide sentient beings, the Buddha resided in various places such as under trees, beneath cliffs, on treetop platforms, in natural caves, and in makeshift shelters. Later, King Bimbisara, upon attaining the stage of Sotāpanna (Stream-enterer) after listening to the Dhamma, respectfully offered Veluvana

Monastery (the Bamboo Grove Monastery) as a residence for the Buddha and the Sangha, marking the first donated monastic dwelling. From that point onward, kings, merchants, wealthy laypeople, and devout followers of Buddhism from various towns generously offered monasteries to accommodate the growing monastic community. Among the many monasteries where the Buddha spent the rains retreat, the Jetavana Monastery in Savatthi (Sravasti) is considered the most important, as the Buddha spent 19 rains retreats there.

Keywords: Jetavana, Sravasti, Archaeology

1. บทนำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อประดิษฐานพระพุทธรูปได้อย่างมั่นคงในหลายแคว้นแล้ว จึงเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ไปยังสถานที่ต่างๆ เมื่อล่วงเข้าสู่พรรษาที่ ๑๔ ได้เสด็จไปยังนครราชคฤห์ (Rajagriha) ขณะนั้นมีพ่อค้าชาวเมืองศราวตี (สรวตถิ) นามว่า อนาถปิณฑิกะ (Anatha Pindika) ที่มาค้าขายที่นครราชคฤห์จนได้บรรลุพระโสดาบันแล้ว เศรษฐีท่านนี้จึงได้อารธนาให้พระพุทธรูปไปประทับที่นครสรวตถิด้วย เมื่อพระพุทธรูปตอบรับจึงได้เดินทางกลับมายังนครของตนเอง จากนั้นแสวงหาพื้นที่ที่จะจัดสร้างวัดเพื่อถวายเป็นที่ประทับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เล็งเห็นว่าภายในเมืองสรวตถินั้นคับแคบ ผู้คนมากมายจึงไม่น่าจะเหมาะสม สถานที่เหมาะสมควรจะเป็นนอกเมือง ได้เห็นสวนป่าของเจ้าเซตราชกุมาร (Prince Jeta) ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้ามหาโกศล ว่ามีความเหมาะสมจึงได้ติดต่อขอซื้อ แต่เจ้าเซตไม่ได้ศรัทธาในพุทธศาสนาจึงไม่ยินยอมที่จะขายให้ เศรษฐีอ้อนวอนหลายครั้งจนเจ้าเซตใจอ่อน ตกลงจะยอมขายให้แต่มีข้อแม้ ๒ ข้อ คือ ๑.ได้ราคาขายที่ดี โดยให้อาหากำมาปูให้เต็มพื้นที่แห่งนี้ ๒.ถ้าจะเอาไปทำอะไรก็แล้วแต่ ก็ต้องใช้ชื่อตนเองตลอดไป เศรษฐียอมตกลงจึงขนทองมาปูเต็มพื้นที่ สีทองสุกสกาบเต็มพื้นที่ เจ้าเซตพอใจจึงซื้อที่ดิน ๑๘ โกฏิ จากนั้นเริ่มสร้างอาคารกุฏิสงฆ์ เวจจกฏิ (ห้องน้ำ) ศาลาฟังธรรม และอื่นๆ อีก ๑๘ โกฏิ เมื่อเสร็จแล้วนิมนต์พระพุทธรูปพร้อมพระสาวกมาแล้วมอบอารามให้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ารวมทั้งถวายเป็นของกลางสงฆ์ที่เดินทางมาจากทิศทั้ง ๔ จากนั้นได้ทำการฉลองอารามใหม่ เช่น จัดเลี้ยงถวายภัตตาหารพระสงฆ์ ทำโรกทาน และอื่นๆ จนวัดนี้หมดไป ๑๘ โกฏิ รวมแล้วหมดไป ๕๔ โกฏิ (พระวินัยปิฎก จุลวรรค ภาค ๒ เล่มที่ ๗ ข้อ ๒๔๐ หน้า ๖๕)

เรื่องราวที่ปรากฏนี้มีบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก และอรรถกถาเล่มต่างๆ มีมากมาย แต่เมื่อจะมายืนยันสถานจริงว่าพระเชตวันมหาวิหารอยู่ที่ไหนในอินเดียนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายเลย นั่นเพราะพุทธศาสนาได้สูญสลายออกจากอินเดียตั้งแต่พ.ศ.๑๗๐๐ เศษ พระสงฆ์หลบหนีภัยสงคราม ชาวพุทธกระจัดกระจาย ต่อมาเมื่อไม่มีพระสงฆ์ขึ้นนำก็หันไปนับถือศาสนาฮินดู และศาสนาอิสลาม หรืออื่นๆ โบราณสถานที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น วัด สถูป เจดีย์ เมื่อไม่มีใครดูแลก็ถูกรื้อถอน ทำลายไปทั้งตั้งใจทำลาย และรื้อถอนเพื่อค้นหาสมบัติและปรับหน้าดินให้กลายเป็นที่ทำไร่ทำนา การกำหนดที่ตั้งนั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย ยังโชคดีที่นักโบราณคดีเช่น อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม (Alexander Cunningham) อดีตผู้อำนวยการกรมโบราณคดีคนแรกของอินเดียในยุคที่อังกฤษยังปกครองอินเดีย อาศัยการบันทึกของพระสงฆ์จีน ๒ รูปที่เดินทางมาแสวงบุญในอินเดียเป็นคนกำหนดทิศทางที่ตั้งของพระเชตวันมหาวิหาร คือ

๑.พระอาจารย์ฟาเสียน (Fa Tsien) หรือฟาเหียน (Fa Hien) ในภาษาแต้จิ๋ว ท่านเป็นชาวจีน เดินทางมาอินเดีย พ.ศ.๙๔๓ โดยผ่านทางอาณาจักรกุเจ โขตาน พามิยัน คันธาระ จนมาถึงอินเดีย (James Legge. A Record of Buddhistic Kingdoms, P.25) เมื่อมาถึงพระเชตะวันมหาวิหาร นครสรวาสตีแล้ว ท่านกล่าวว่า

“ออกเดินทางจากศากยไปทางทางใต้เป็นระยะทาง ๗ โยชน์ก็เดินทางมาถึงนครสรวาสตี ซึ่งอยู่ใน แคว้นโกศล เมืองนี้มีประชาน้อย ประมาณ ๒๐๐ ครั้วเรือน พระเจ้าปเสนทิธ เป็นผู้ครอบครอง มี โบราณสถานเป็นวิหารของพระนางปชาบดี กำแพงบ้านของเศรษฐีสุทัตตะ สถานที่ซึ่งคุลิมาลสำเร็จเป็นพระ อรหันต์ กับสุสานที่เผาศพท่าน สานทมิ้ทั้งหมดได้มีการสร้างพระสถูปไว้ เหล่าพราหมณ์ที่โอ้อวดว่าจะทำลาย พระสถูปเหล่านั้น เกิดฟ้าร้องฟ้าผ่า ฟ้าแลบ ส่งเสียงกระหึ่มทั่วอากาศจึงไม่อาจจะทำการใดได้ ทางทิศใต้ ของเมืองเศรษฐีสุทัตตะได้สร้างวิหารไว้ มีเสาหินต้นหนึ่งมีรูปล้อยู่นบนยอดอีกต้นหนึ่งมีรูปโคบนยอด ใกล้ วิหารมีสระน้ำอันใสสะอาด ที่นี้คือ พระเชตะวันมหาวิหาร (พระยาสุรินทรฤทัย,จดหมายเหตุแห่งพุทธ อาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน,หน้า ๑๑๐)”

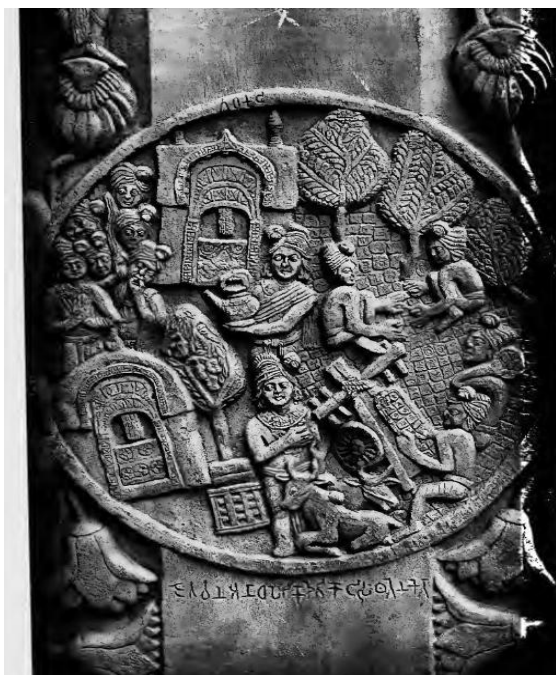
๒.พระอาจารย์เสวียนจาง (Xuan Zang) หรือ พระถังซำจั๋ง เป็นชาวจีน เดินทางมายังอินเดีย พ.ศ. ๑๑๗๓ ตามเส้นทางเดียวกับที่พระอาจารย์ฟาเสียนเดินทางมาแล้ว เมื่อมาถึงนครสรวาสตี ท่านกล่าวว่า

“จากโกสัมพีก็บ่ยหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ๕๐๐ ลี้ในที่สุดก็มาถึงนครสรวาสตี มีอาณา เขต ๖๐๐๐ ลี้ ตัวเมืองรุ่งโรยทุกแห่งหมดแล้ว พระราชวังกินเนื้อที่ ๒๐ ลี้ ส่วนใหญ่พังไปหมดแล้วมีผู้คนอาศัย อยู่อย่างเบาบาง อุปนิสัย ซื่อตรง เปิดเผย ใฝ่ใจในการศึกษาพุทธศาสนาเลื่อมใสในการทำบุญสุนทาน ภายใน อาณาเขตมีอารามหลายร้อยแห่ง แต่ทรุดโทรมไปเกือบหมด มีภิกษุจำพรรษาเพียงเล็กน้อย ศึกษาฝ่ายหินยาน นิกายสัมมัตติยะ มีเทวาลัยนับร้อยแห่ง พวกนักบวชนอกพุทธศาสนามีมากมาย ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศใต้คือ พระเชตะวันมหาวิหารซึ่งสุทัตตะ (อนาถปิณฑิกะ) อำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิธสร้างถวายพระพุทธเจ้า บัดนี้ พังไปหมดแล้ว ๒ ข้างประตูตะวันออกมีเสาหินตั้งอยู่ข้างละต้น เสาหินสูง ๗๐ เฉื่อยะ บนยอดเสาซ้ายเป็นรูป ธรรมจักร บนยอดเสาทางด้านขวาเป็นรูปโค พระเจ้าอโศกสร้างไว้ (ชีวชูลุน. ถังซำจั๋ง,หน้า ๒๓๓-๒๔๓)”

แม้จะมีหลักฐานจากการเดินทางของพระสงฆ์จีน ๒ รูปแล้ว แต่จะมั่นใจได้อย่างไรว่าสถานที่ตรงนั้นจะ เป็นพระเชตะวันจริงๆ

พ.ศ.๒๔๐๔ (ค.ศ.๑๘๖๑) ในยุคที่อังกฤษปกครองอินเดียนั้น ผู้ปกครองอังกฤษมองว่าอินเดีย เป็นอู่อารย ธรรมที่สำคัญ มีโบราณสถานเป็นจำนวนมาก ควรจะรักษาไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของตนเองจึง ได้ก่อตั้งหน่วยงานสำรวจทางโบราณคดีขึ้นที่กัลกัตตา ให้นามว่า หน่วยงานสำรวจทางโบราณคดีของอินเดีย (Archaeological Survey of India) มีชื่อย่อว่า เอ.เอส.ไอ. (ASI) พร้อมกับแต่งตั้งนายทหารอังกฤษท่านหนึ่ง ที่สนใจทางด้านโบราณคดี ผ่านการชุดค้นแหล่งโบราณคดีมาแล้วหลายแห่งก่อนที่ถูกแต่งตั้งด้วยซ้ำ ทั้งยังเป็น วิศวกรทางรถไฟด้วย นั่นคือ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม

พ.ศ.๒๔๐๔ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม ออกเดินทางสำรวจแหล่งโบราณคดีในอินเดียหลายแห่ง เมื่อมาถึงเมืองโบราณนามว่า สาเหต มาเหต (Sahet Mahet) จังหวัดรวมรัฐ (United Province) จึงได้ขุดแต่งทางโบราณคดี ได้พบแนววิหารขนาดใหญ่ พบซากสถูป พบพระพุทธรูป เหรียญตรา ลูกปัด และอื่นๆหลายชิ้น โดยเฉพาะฐานพระพุทธรูปที่มีจารึกเรื่องพระเชตะวันไว (Alexander Cunningham. **Four Reports made during the year 1861-1863**. P.132) หลักฐานที่ทำให้เราได้ทราบความเป็นมาผ่านหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญเกี่ยวกับพระเชตะวันมหาวิหารมีหลายชิ้นที่สำคัญคือ

ภาพที่ 1 จารึกที่ ๒-๓ เขียนไว้ได้ภาพการสร้าง พระเชตะวัน

จารึกที่ ๑ เขียนไว้ที่เสากำแพงพระสถูปที่ภรหุต (Bharhut Stupa) รัฐมธยประเทศ ปัจจุบันเสานี้จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์กัลกัตตา รัฐเบงกอล เป็นภาพเหตุการณ์การสร้างพระเชตะวันมหาวิหาร นครสาวตี ภาพนี้แกะสลักเป็นวงกลม เนื้อภาพสุดยังมีอักษรพราหมี ๔ ตัว ภาษาปรากฤต อักษรพราหมี

ข้อความเขียนว่า “คนธกฺขิ” แปลว่า พระคันธกฺขิ

จารึกที่ ๒ เขียนไว้ที่ฝั่งทางด้านซ้ายของภาพ ด้วยอักษรพราหมี ๕ ตัว ภาษาปรากฤต

ข้อความเขียนว่า “โกสมพกฺขิ” แปลว่า โกสมพกฺขิ

จารึกที่ ๓ ข้อความเขียนไว้ มีแถวเดียวข้อความเขียนว่า

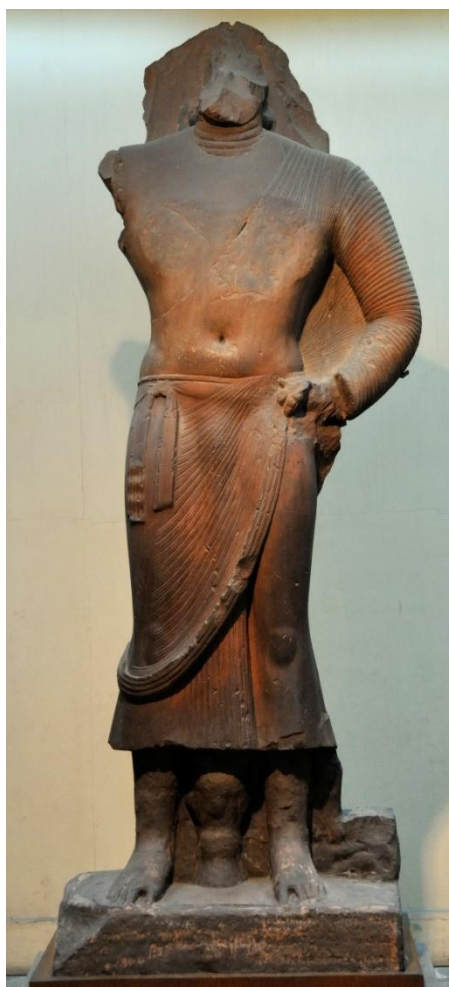
เชตวัน อนาถปิณฑโก เทติ โกฏี สนถเตน เกฏา

แปลว่า ท่านเศรษฐีอนาถปิณฑิกะน้อมถวายพระเชตะวัน ด้วยการจัดซื้อเป็นจำนวนเงินเป็นเงิน (๕๔) โกลี (Alexander Cunningham, Bhisu Tope, P.232)

ภายในพระเชตะวันมหาวิหารนั้นมีกุฏิมากมาย ในนั้นมีพระคนธกุฏิเป็นที่ประทับในฤดูหนาว และโกสัมพกุฏิ เป็นที่ประทับในฤดูหนาว ทั้ง ๒ หลัง อนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้สร้างถวาย เมื่อช่างแกะสลักแล้วกลัวว่าจะไม่ชัดเจนจึงมีการจารึกระบุไว้ด้วย

จารึกนี้เขียนไว้ได้ภาพแกะสลักรูปกุฏิที่แกะไว้ในเสากำแพงการหุด สมัยคุงคะ คงกลัวว่าคนจะไม่เข้าใจว่าที่ไหน จึงมีการระบุให้ชัดเจนไปเลยว่าหมายถึงพระโกสัมพกุฏิ ภายในพระเชตะวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี

จารึกที่ ๔ พบในปีพ.ศ.๒๔๐๕ (ค.ศ.๑๘๖๒) โดยอเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม (Alexander Cunningham) เดินทางสำรวจตามหลักฐานพระสงฆ์ ๒ รูปนี้จนมาถึงเนินโบราณนามว่า สาเหตุ มเหต (Sahet -Mahet) ในมณฑลอูธ (Outh Province) เขาได้พบโบราณวัตถุจำนวนมาก หนึ่งในนั้นคือฐาน

ภาพที่ 2 จารึกที่ ๔ เขียนไว้ที่ฐานพระพุทธรูป พบที่พระเชตะวัน

พระพุทธรูปทำจากหินทรายแดงศิลปะมถุรา (Mathura Arts) ที่ฐานพระพุทธรูปนั้นเขียนเป็นภาษาสันสกฤต
อักษรพราหมี พ.ศ.๗๐๐

จารึกไว้ที่ฐานพระพุทธรูปนั่ง พระเศียรหาย สมัยมถุรา เขียนด้วยภาษาปราชญ์ผสมปราชญ์ อักษร
พราหมี

แถวที่ ๑ มหาราชสย เทวบุตรสย กนิษกสย ส...ที.. ๑๙ เอ ตเย ปุรวเวย ภิกษุสย ปุชยวฑ-

แถวที่ ๒ -ณิสย สทฐเย วิหาริสย ภิกษุสย พลสย เตรปิตกสย ทาน โปธิสตโว ฉตฺร ทนทส จ สวสตีเย
ภควโต จงกเม

แถวที่ ๓ โกสมพุกุญเย อัจรียานํ สรวาสติวาทนํ ปรีหเค.(Archaeological Survey of India. Epigraphy
Indica Vol-8. New Delhi: Pearl offset Press, 1981, P.181)

แปลว่า ในวันที่ ๙ ในรัชสมัยของมหาราช เทวบุตร กนิษกะ พระโพธิสัตว์ (พระพุทธรูป)องค์นี้ ร่วม
รูป เป็นไทยธรรมของพระอาจารย์พละ (Bala) ผู้ทรงพระไตรปิฎก พร้อมด้วยพระอาจารย์ปุชยวฑฒิ
(Pushyavutthi) ในนครสาวตลี (ศราวาสตี) ประดิษฐานไว้ในสถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าจกกรมที่โกสัมพุกุญ
(Kosambhakuti) เพื่อน้อมถวายแก่พระอาจารย์ในนิกายสรวาสติวาทิน (Sarvasativadin Sect)

จารึกนี้น่าสนใจมากเพราะมี ๑.คำว่าโกสัมพุกุญ ภูมิอุดรอันของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่วัดเชตะวัน ๒.
มีคำว่า นครสาวตลี ๓.มีรายชื่อพระเถระ ๒ รูปคือ พละและปุชยวฑฒิ ทั้งสองท่านนี้เป็นชาวเมืองมถุรา แต่มี
จิตศรัทธาสรางพระไว้ที่พระเชตะวัน นครสาวตลี นอกนั้นยังมีรายชื่อได้สร้างพระแบบเดียวกันไว้ที่ป่าอสิปตน
มฤคทายวันด้วย

จารึกที่ ๕ ค้นพบในปีพ.ศ. (๒๔๔๕) โดยเซอร์จอห์น มาร์แชล (Sir John Marshall) นักโบราณคดี
ชาวอังกฤษ และนายทยา ราม สาน์นี (Daya Ram Sahni) นักโบราณคดีชาวอินเดีย ขุดพบพระพุทธรูปหิน
ทรายแดง แตกหักเหลือเพียงฐานพระเท่านั้น ใกล้พระมูลคันธกุญ ภายในพระเชตะวันมหาวิหาร ที่ฐานพระมี
จารึก ๔ แถว ภาษาสันสกฤต อักษรพราหมี ราวพ.ศ.๗๐๐ เศษ เขียนว่า

แถวที่ ๑ ...สย ศิวธารสย จ ภราตินาม กษตฺรียานาม เวลิสตรานาม ธมานนท ปุตรานาม ทาน
ศราวสตุ เชตวนเ โปธิสตโว มถุราวา..

แถวที่ ๒ตา สรวพุทธานํ ปุชารณม มตา-ปฤตี ปุสสฤจ สว สตวหิตานํ จ เทนติ สติวิจกณนา อสรา
กา จ โภคานาม

แถวที่ ๓ ชีวิตส จ เสรามิย กุศลา ฤยกุศลม อจิณี มถุเรน เศลารูปกาเรน ศิวมิตเรน โปธิสตว กฤตา.

แถวที่ ๔ เย ธรมา เหตุปรภาว เขาม เหตุม ตถาคโต หยวตฺเต เตชามจ โย นิโรธ จ เอวาม วาที่
มหาศรมณฺห (Annual Report 1908-1908, P.135-136)

แปลว่า พระโพธิสัตว์(พระพุทธรูป) นี้ถูกประดิษฐานไว้ที่พระเชตะวันมหาวิหารแห่งนครศราวาสตี (สา
วตลี) ..นี้เป็นไทยธรรมของศิวะธารา (Sivadhara) พี่น้องตระกูลกษัตริย์จากตระกูลวิลิสฏะ (Vilista) และ

บุตรชายของธรรมานันทะ (Dharmananda) ชาวเมืองมถุรา ผู้เชี่ยวชาญงานประติมากรรม และรู้ถึงความไม่เที่ยงแห่งความสุขและความไม่มั่นคงแห่งชีวิต (ความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต) พวกเขาได้น้อมถวายพระโพธิสัตว์นี้เพื่อน้อมบูชาต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อความสุขความเจริญแก่สรรพสัตว์โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่มารดาและบิดา พระโพธิสัตว์องค์นี้แกะสลักโดยนายช่างฝีมือจากเมืองมถุรา

ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุแห่งธรรมนั้น การเข้าดับเสียซึ่งเหตุแห่งธรรมนั้นเป็นการดี พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้

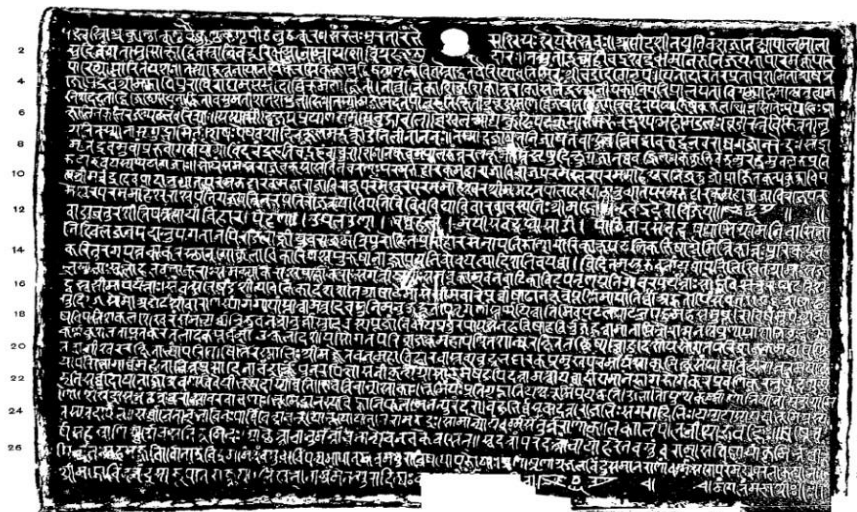
ข้อความจารึกนี้ ๓ แถวแรกเป็นเรื่องราวของเจ้าภาพ ส่วนแถวที่ ๔ เป็นพระคาถา เยธมา เป็นภาษาสันสกฤต

ภาพที่ 3 จารึกที่ ๕ เขียนไว้ที่ฐานพระพุทธรูป พบที่พระเชตะวันมหาวิหาร

สรุปว่า เจ้าภาพคือ นายศิวธารา ชาวเมืองมถุรา ได้สร้างพระโพธิสัตว์ คำว่าพระโพธิสัตว์ในที่นี้หมายถึงพระพุทธรูป หรือพระพุทธรูป ในจารึกเขียนไว้ชัดเจนว่า ถวายไว้ที่พระเชตะวันมหาวิหาร นครสาวัตถี คำว่าสาวัตถี (Savatthi) นี้เป็นภาษาบาลี ถ้าเป็นสันสกฤตจะเขียนเป็น ศราวาสตี (Sravasti) นี้เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ทำให้นักโบราณคดีและคนทั่วไปได้มั่นใจว่าเนินดินตรงนี้เป็นพระเชตะวันมหาวิหารอย่างแน่นอน

จารึกที่ ๖ จารึกนี้เขียนใส่แผ่นทองแดง (Copper Plate) ขุดพบที่พระเชตะวันมหาวิหารในปีพ.ศ. ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๙๐๘) โดยนายปณิต ทยา ราม สาน์นี (Pandit Daya Ram Sahni) ที่วิหารหมายเลข ๒๑ มีทั้งหมด ๒๗ แถว ภาษาสันสกฤต อักษรเทวนาครี จารึกด้านเดียว อีกด้านว่างเปล่า นี่เป็นจารึกสุดท้ายก่อนที่พระเชตะวันจะถูกปล่อยทิ้งร้างไปเพราะความไม่ปลอดภัยของพระสงฆ์

ภาพที่ 4 จารึกที่ ๖ จารึกของพระเจ้าโควินทจันทรพทที่พระเชตวันมหาวิหาร

แถวที่ ๑ โอม สวสตี อภุณโทตถกณท ไวกุณท กณทปัท ลุฑาท กรท สงรณท สุรต อรมณ ส ศรียท
เศรยเส -สตฺ วท อาสีท-อาสีตทญุตติวงศา ชต กษมาปาล มาลา

แถวที่ ๒ สากศาท-วิวิสวานิ-ว ฐริ-ธามนา นามนา ยโสวิคฤท อิตฺย-ทารหม ตตฺ สุโต ฐน-มหิจมทราส-
จนทรา-ธม-นิพํ นิจํ เยน-อาปารี -อูกุปาร.

แถวที่ ๓เปเร วยาปารตํ ยศาท, ตสฺยาภูต-ตานโย นโยกรสิกาท กรนต-ทวิสณ-มณฑโล, วิ
ทวาท-โอทต-ไวริ-โยธ-ติมิราท **ศรี จันทราเทโว** นฤปท, เยน-โอทตร-ปรตาท-คฺมิต-อาเศสป-

แถวที่ ๔ ศรี มท-คาวิปุ-อาธิราชยม-อสมฺ-โทร-ววิกรม -อารชชิตมฺ ตีรธานี กาสี-กุสิท-โอตตรโกสล-
เอนทรา-สถานียกานิ ปริปารยท-อาทิกามยล, เหม-อาตมตฺยาม-อ

แถวที่ ๕นคฺ ททตา ทวีเชภโย, เยน-นงคิตา วสุมตี ศคศาส-ตุลาภิท, ตสย-อาตมโช-**มทนปาล** อี
ติ กษิตินทรา จูฑามณิร-ววิชยเต-นิชา-โคตร-จนทราท, ยสย-อาภิชก-กลส-โอလာสีโต บโยภิท ปรา-

แถวที่ ๖ กษาริตํ กลิ-ราชท ปฏลํ ธริตรยาท, ยสย-อาสีท-วิชย ปรยาณ-สมเย-วุนค-อาจล-โอชไซศ-
จลน-มาทยาต- กุมพิ-ปท-กรม-อาสม-ภร-ภรศยาน-มทิม-ทลท จูฑารตน-วิภินน-ตาลุ-

แถวที่ ๗ เศสท เปศ-วศาท-อิว กษณํ -อภูต-โกเรท นิริน อานนท, ตสฺมาท-อจายต นิช-อายต-วาพาหุ-
วลลิ-วพาธ-อวารุท-นว-ราชย-คฺโซ นเรนทราท, ศามทรา,

แถวที่ ๘ มฤต-ทรว-มฺจํ ปรงโว ควฺ โย, **โควินทจันทร** อิตฺติ จนทร อิว-องวฺพฺราเศท, น กลํ-อปปย-
อลภนต-รณกษมาส-ติศฤชฺ ทิกษฺ คชฺ -อล วชรินาท, กกุภิ วพ ภรมูร-ภกรม-วลลภ-ปรติ.

แถวที่ ๙ ภฺภา อิว ยสย ฆฺภา-ฆชาท โส ยํ สมสฺต-ราช-จกร -สงเสวิต-จรณาท-ปรมภฺภูการก-มหา
ราชาธิราช-**ปรมเศวรา**-ปรมมาเหศวรา—นิช-ภฺช-โอปาริก-กนฺยาภฺวช-อาทิป-

แถวที่ ๑๐ ตย-ศฺริมท-จนทราเทว-ปาทานุทยาต-ปรมภฺภูการก-มหารราชาธิราช-ปรมเศวรา-ปรมมา
เหศวรา-ศฺริ มทนปาลเทว-ปาทานุทยาต-ปรมภฺภูการก-มหารราชาธิราช-ปร-

แถวที่ ๑๑ เมศุวาร์-ปรหมเหศุวาร์-อาศวปติ-คชปติ-นรปติ-ราชาตฺรยาธิปต-วิวิธ-วิทยา-วิจารณ์-วาจสุ
ปติห ศรึมทโควินทจนทรเทโว วิชयी

แถวที่ ๑๒ วาพา(ขา)-จตุรสีตี-ปฏุกุลาย-วิหาร, ปฏุกุณา อุปเลาพา ววหาลี เมยิสงว(พ)ทร-โฆสาตี-โปจิวาร-สั(ว)(พ)ทร -ปยาสิคราม-นิวาสิโน

แถวที่ ๑๓ นิธิล-ชนบท-อุปคต-อปิ-ราช-ราชญ์-ยวราช-มนตรี-บุโรหิต-ประติหาร-เสนาปติ-ภณ
 ทาคริก-อกษปฏิลิก-ภิชค-ไนมิตติ-อนตปาปริก-ทุต-

แถวที่ ๑๔ กริตรคปฏภูณารสสถาน-โคกภูลาธิการินศ-จ ปुरुษ-อาชนาปยติ ไวทธยต-อาทิสาดิ จ ยถา
 วิธิต อสต ภาตัม ยจ-โอปปริลิขิต-คราม สช-

แถวที่ ๑๕ ล-สกลท สโลท-ลว-อาราห-ส-มตสย-อาราห-สปลลิกราห-ส-ครตต-โอสหราห ส-มาจุก-
 อามรา-วน-วาทิกา-วิภู-ป-ตถณ-ยติ-โคจร-ปารยนาท ส-โอรธว-อาศ-จตร-อาฆาฏ-วิสุ-

แถวที่ ๑๖ ทธ-สว-สีมา-ปรยณฺตห สงฺวฺจฺสร สหทสฺสีย-อาทิก-ไอกาทศ- ศเต อาษาเท-มาเส โสมวาร
ปฺรฺววาษาท-นาคษตร ปฺรฺณณิมายม ติเตา อกฺโกโต-ปี สงฺวต ๑๑๘๖ อาษาท

แถวที่ ๑๗ สุทธิ ๑๕ โสเม อทย-เอห ศรีวารณสย คงคาย สนาตวา มนตร-เทวมุณี-มนุษย์-ภูตา-ปติ-
คณิส-ตารปยิตวา ติมิ(ล)ปฏล-ปาฏน-ปฏ-มหาสง-อชนโรจิสम्म-อุปสธาย-เอา-

แถวที่ ๑๘ ขัธิปติ-ศกล-เศขร-สมภยรจย ตริภูวน-ตราตตุร-วาสุเทสย ปู๋ วิทยา ปรจุล-พายเสน-
หวิษา-หวิรภัง หุตวา มาตาปิโตรห -อาตมานศ-จ ปณย์-ยศ-ภวถทย โค-

แถวที่ ๑๙ กรณณ-กศลตา-ปุต-กรต-โอทก-ปรวว, อุตกล-เทสีย เสาคต ปวิราชก-มหาปณติ-

แถวที่ ๒๐ ต วาศิสวารกขิตาภย์ ปฏิชีไตรล อสมาภิ ศรีมทเขตวเนนมหาวิหาร-วาสตว
พทธภฏารก-ปรมข-ปรมารยศากยภิกษสงฆาย วิหาร-อนตร-มรยาท-

แถวที่ ๒๑ ยา ปรีโกคารณํ มหตา จิตฺต ปราเสทน อาจนฺทรกํ ปุณฺร อปิ ศาสณิกถฺตย คราม อิมะช-อปี
ทตฺตา มตฺวา ยถา ทิยมาน-ภาคโกคร-ปรวณิกร-ตรกฺษกเทาช-ปร

แถวที่ ๒๒ ภฤติ -สรวาทาย-สรวณ-วธยิ-ภุย-ทาสยถ-เอติ, ภวนติ จ-อตร ศโรกาท ภุมิมิ ยท ปริติ
คฤหนาทิ ยศจ ภุมิมิ ปรจจหาติ, ยูเภา เตา ปณยการมาเนา นิยเตา สวรคคามิ

แถวที่ ๒๓ ศังค์ ฆรราสั จฉตรั วรสาสวา วร วารณานห-ภูมิทานสย จินานิ ผลั เอตต ปุรณทร พหุพีร-
วสธา ทตฺตา ราษมิห สคฺลอาทิภิห ยสย ยสย ยทา ภูมิศ-ตสย

แถวที่ ๒๔ ศรวัน-เอตม์ ภาวินาฬ ปารถิว-อินทธานภูโย-ภูโย-ยาจเต รามภทร สมานโย ยัม ธรรม -เสตุร-
นราณํ กาลे กาลे ภลนียะ ภวตภิท. ศศภูว

แถวที่ ๒๕ ระ-สหัสธานี- สวรรค วสติ ภูมิพท อาจเนตรรา จาณมนตา จ ตานเยว นรเก วเสต-

แถวที่ ๒๖ ตรีกิหิ สห มชชวิตติ, วาตากร-วิกรวมมัท วสุธาธิปตยม, อาปาท-มาตร -มธูรา วิศโยปโก
คาห,ปรณาส-ติณคร-ชล-วิทุ-สมา นรานิ ธรรมาห สขา ปรมโห ปโรลก-ยาเน,

แถวที่ ๒๗ ศรี มหโควินทจนทรสย ภูปเตร-อาชญย-อลิขิต,ตามรร-เอตท-สุราทิตยท กายสทท
สรวสทว-วิท, มงคฺลฺ มทาศรี. (Archaeological Survey of India. **Epigraphy Indica Vol-11**. New Delhi: Pearl
offset Press, 1981). P.23-25)

แปลว่า กษัตริย์ผู้ได้รับชัยชนะและรุ่งโรจน์องค์นั้น คือ พระปรมาภตรากะ มหาราชาธิราช ปารเมศว
ระ ปรามามเหศวาระ **โควินทจันทร** (Paramabhataraka Maharajadhiraja Parameshvara
Paramamahehvara Govindachandra) ผู้ซึ่งพระบาทได้รับเกียรติจากพระราชชาติลอดวงจระ ทรงเป็นวาชะส
ปติ (Vachasapati) อีกองค์หนึ่งในการสืบสวนศาสตร์ต่างๆ ซึ่งเป็นเจ้าแห่งกษัตริย์ทั้งสาม ได้แก่ อัศวะปติ
(Asvapati, Lord of Horses) คชปติ (Asvapati, Lord of Elephants) และนรปติ (Asvapati, Lord of
Men) ผู้ซึ่งนั่งสมาธิหน้าพระบาทของ**พระมทนะปาละเทวะ** (Madana-paladeva) ผู้มีชื่อเสียง ซึ่งในทาง
กลับกันก็นั่งสมาธิต่อหน้าพระบาทของ**จันทรเทวะ** (Chandradeva) ผู้มีชื่อเสียง ผู้ซึ่งได้รับอำนาจอธิปไตย
เหนือเมือง**กันยาкупพะ** (Kanyakubja) ด้วยกำลังแห่งแขนของเขเอง ทรงสั่งแจ้ง และสั่งบรรดาประชาชน
ที่มาชุมนุมกัน อยู่ในหมู่บ้านวิหาร ในเมืองวาทจาตุรสิติ (Vada-Chaturasiti) เมืองปัญฏนา (Pattana) เมืองอุ
ปาลุดา (Upalaunda) เมืองววหะลี (Vavvahali) เมืองโฆษาที (Ghosadi) เมืองเมयी (Meyi) และเมืองปายา
ลี (Payasi) เมืองโพฐิวาระ (Pothivar) ตลอดจนพระราชด้วย พระราชินี รัชทายาท เสนาบดี พระภิกษุ คน
เฝ้าประตู แม่ทัพ เหรัญญิก คนบันทึก แพทย์ โหราจารย์ มหาตเล็ก ผู้ส่งสาร และเจ้าหน้าที่ เปลี่ยนแปลงโดย
ดุแลช้าง ม้า เมือง เหมือง สถานนะ และโกคุละ ดังต่อไปนี้ .

ขอท่านจงทราบเถิดว่า ข้าพเจ้าได้รับความพอใจจากพระเศาคตปริวราชกะ (Saugata-Parivrajaka)
พระมหาบัณฑิต ศากยรักษิตะ (Mahapandita Shakyarakshita) ชาวเมืองอุตการะ (Utkara) และลูกศิษย์
ของท่านคือ พระเศาคตปริวราชกะ (Saugata-Parivrajaka) **พระมหาบัณฑิต วาศีศวาระรักษิตะ**
(Vagishvararakshita) จากแคว้นโจทะ (Choda Country) ข้าพเจ้ามีวันนี้ วันจันทร์ พระจันทร์เต็มดวงเดือน
สิบสิบของเดือนอาษาทะ (Asada Month) พระจันทร์อยู่ในปูรวาชาธา นักษัตระ (Purvasadha Nakshatra)
ในปีหนึ่งมี ๑๑๐๐ เพิ่มขึ้นแปดสิบหก เช่นเดียวกับสังวัต ๑๑๘๖ อาสทสุติ (Asada Sudi) ๑๕ วันจันทร์
หลังจากอาบน้ำในแม่น้ำคงคา (Holy Ganges) ที่**เมืองพารานสอันศักดิ์สิทธิ์** (Holy Varanasi) บูชาคัมภีร์
ศักดิ์สิทธิ์ เทวดา นักปราชญ์ มนุษย์ สัตว์ และกลุ่มบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว บูชาดวงตะวัน ที่มีความสุขใส
สามารถปัดเป่าความมืดมิดได้ บูชา**พระศิวะ** (Siva) **พระवासุเทวะ** (Vasudeva) ผู้ปกป้องโลกทั้งสาม ถวาย
ภัตตาหารแด่เทพเจ้าแห่งไฟและระเหยอันอุดมด้วยน้ำนมข้าวแล้ว ได้พระราชทานกฎบัตรใหม่เพื่อเสริมบุญ
และชื่อเสียงแก่บิดามารดาและตัวข้าพเจ้าเอง โดยเทน้ำจากฝ่ามืออันศักดิ์สิทธิ์ของพระโกการณะ (Gokarna)
และ หย้ากู่สะ ด้วยความยินดีอย่างยิ่ง เพื่อความเพลิตเพลินตามวิถีแห่งสำนักอันตราบเท่าที่ดวงจันทร์และ
ดวงอาทิตย์ดำรงอยู่ หมู่บ้านทั้ง ๖ ที่กล่าวมาข้างต้น พร้อมด้วยน้ำและดินแห้ง เหมืองเหล็กและเกลือ คลัง บ่อ
ปลา ปัลลิการะ (Pallikara) บ่อและทะเลทรายจนถึงสวนมธุกะ (Madhukas) และต้นมะม่วง สวนสาธารณะ
พุ่มไม้ หย้า และทุ่งหย้า ขึ้นถึงขอบเขตอันเหมาะสมซึ่งกำหนดไว้ชัดเจนด้วยขอบเขตทั้งสี่ มีเนินสูงและที่ราบ
คณะสงฆ์อันเป็นที่นับถืออันสูงสุด ของพระภิกษุ ซึ่งมี**พระอาจารย์พุทธภฏฏารกะ** (Buddhabhattaraka)

เป็นประธาน ประทับอยู่ในวัดเชตวันมหาวิหารอันศักดิ์สิทธิ์ (Holy Jetavana Monastery) เมื่อมีสิ่งนี้อยู่ในตัวข้าพเจ้า และพร้อมที่จะรับฟังคำสั่งของเรา ท่านควรบริจาคสิ่งที่ทำไปให้แก่ภาคโคกคร (Bhagabhogakara) ประวนิกะ (Pravanikara) ตูระกะกัณฑะ (Turushakadanda) และแหล่งรายได้อื่น ๆ ทั้งปวงที่ถึงกำหนดต่อไป

ภายใต้คำสั่งของกษัตริย์โกวินทจันทร (King Govindachandra) ผู้รุ่งโรจน์ คำจารึกนี้เขียนโดยอักษณิกายะสละ สุราทิตยะ (Kayasatha Suraditya) ผู้เชี่ยวชาญเรื่องศาสตร์ (Sastra) ทั้งหมด ขอให้ทุกท่านมีโชคลาภและความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป

จารึกนี้เรียกว่า **จารึกพระเจ้าโกวินทจันทร** (Govinda-Chandra Inscription) กษัตริย์แห่งเมืองกันยาคุบชะ (Kanyakubja) พระองค์มีพระมเหสีนามว่าพระนางกุมารเทวี (Kumaradevi) ซึ่งเป็นชาวพุทธ พระนางเองมีบทบาทในการบูรณะสังฆารามที่ป่าอสิปตมฤคทายวันด้วย จารึกของพระนางที่สารนาถเรียกว่าจารึกพระนางกุมารเทวี (Kumaradevi Inscription) ถูกนำมาเสนอที่หนังสือเล่มนี้ด้วย พระเจ้าโกวินทจันทรนับถือศาสนาฮินดู แต่อาจจะด้วยอิทธิพลของพระมเหสีจึงทำให้พระองค์โปรดให้บูรณะพระเชตวันมหาวิหารจารึกนี้ประมาณพ.ศ.๑๖๗๑ (ค.ศ.๑๑๒๘)

ในจารึกระบุนามหลายอย่างคือ ๑.พระเจ้าโกวินทจันทร (Govind Chandra) กษัตริย์เมืองกาโนช ๒.แม่น้ำคงคา (Ganga River) เมืองพาราณสี ๓.พระเชตวันมหาวิหาร (Jetavana Monastery) ๔.บัณฑิตนามว่าศากยรักษิตะ (Pandita Shakyak Rakshita) ๕.บัณฑิตนามว่า วาศิวารักษิตะ (Pandita Vagisavar Rakshita) ๖.พระศิวะ (Shiva) ๗.พระวาสุเทพ (Vasudeva) ๘.รายชื่อของหมู่บ้านทั้ง ๖ ที่ถวายคณะสงฆ์ให้ดูแลพระเชตวันมหาวิหาร ที่สำคัญที่สุดคือ เราได้รู้จักนามของท่านเจ้าอาวาสวัดพระเชตวันมหาวิหารนั่นคือ **พระอาจารย์พุทธภฏฏารกะ** (Ven. Buddhabbattaraka) ถ้าไม่มีจารึกนี้เราคงไม่ทราบเลย

2. บทสรุป

พระเชตวันมหาวิหาร นครศรวัสตี (สรวตถิ) เป็นอารามที่ใหญ่ที่สุดในสมัยพุทธกาลสร้างโดยเศรษฐีอนาถปิณฑิกะเพื่อน้อมถวายต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประทับจำพรรษาโดยใช้ทองคำมาปูเต็มพื้นที่เพื่อให้เห็นว่ามีทรัพย์จริง เจ้าชายเชตจึงยอมขายให้และใช้คำว่า เชตวัน อันแปลว่า สวนเจ้าเชต เป็นอารามที่พระพุทธองค์จำพรรษายาวนานถึง ๑๙ พรรษามากที่สุดว่าทุกวัดในสมัยพุทธกาล จึงมีเรื่องราวการบัญญัติพระวินัย การแสดงพระสูตรเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของพระเชตวันนั้นมีปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก และอรรถกถามากมาย แต่การจะหาที่ตั้งของพระเชตวันในปัจจุบันนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะอินเดียมีโบราณสถานกระจายอยู่ทั่วไปในแทบทุกหนแห่ง โชคดีที่นักโบราณคดีไปอาศัยหลักฐานการเดินทางของพระจีน ๒ รูปคือพระอาจารย์ฝ่าเสียนและพระอาจารย์เสวียนจ้าง (พระถังซำจั๋ง) เดินทางมาศึกษาพุทธศาสนาในอินเดียแล้วบันทึกไว้ จึงได้ไปสำรวจขุดค้น เมื่อค้นแล้วจึงได้พบพระพุทธรูปมีจารึกที่ฐานพระ ปรากฏคำว่า เชตวัน และนครศรวัสตี (สรวตถิ) อย่างชัดเจน จึงเป็นการยืนยันที่ตั้งของอารามแห่งนี้ในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2554). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๗*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระยาสุรินทรฤชัย (แปล). (2564). *จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุพาหิเยน*. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ศรีปัญญา จำกัด.

ชีว ชูหลุน. (2567). *ถ้ำขำจิ้ง: จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชน จำกัด.

Cunningham, A. (1852). *Bhilsa Tope*. New Delhi: WSK Printing.

Cunningham, A. (1871). *Four reports made during the years 1861–1863*. Simla: Government Central Press.

Archaeological Survey of India. (2002). *Annual report 1908–1909*. New Delhi: S. Narayan and Sons.

Archaeological Survey of India. (1981a). *Epigraphy Indica* (Vol. 8). New Delhi: Pearl Offset Press.

Archaeological Survey of India. (1981b). *Epigraphy Indica* (Vol. 9). New Delhi: Pearl Offset Press.

Archaeological Survey of India. (1981c). *Epigraphy Indica* (Vol. 11). New Delhi: Pearl Offset Press.

Legge, J. (1998). *A record of Buddhistic kingdoms*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.